

♦♦♦ KNAPP ÉVA

Ismeretlen nagyszombati áhítati nyomtatványok a XVII–XVIII. századból

Az 1800 előtti, úgynevezett régi magyarországi nyomtatványok számbavétele folyamatosnak tekinthető. Az újabb nyomtatványok feltárását elsősorban az elmúlt években egyre gyarapodó számú, szisztematikus irodalom-, könyvés és könyvtártörténeti alap kutatások eredményezték. Borsa Gedeon becslése a nemzeti nyomtatványkincs bővülésének távlatairól az újabban feltárt dokumentumok tükrében minden tekintetben helytállóan bizonyul, a korábban ismeretlen XVII–XVIII. századi nyomtatványok száma évről-évre gyarapszik.¹ E kiadványok legfontosabb őrzőhelyei – a nyilvános könyvtárak mellett – a nyilvános levéltárak.² Ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni a releváns nem nyilvános gyűjteményeket, mindenekelőtt a magángyűjteményeket.

Az utóbbi tényre irányította figyelmemet – többek között – két körülmény a budapesti Egyetemi Könyvtárban fellelhető, Pázmány Péter egykori pozsonyi magánkönyvtárából származó kötetek feltárása során. Az egyik az a végkövetkeztetés, hogy – a könyvek szétszóródása miatt – szinte bárhonnán számíthatunk e különösen becses könyvtárból származó újabb kötetek további felbukkanására. Másrészt szinte kalandosnak mondható keresés végén sikerült „újra” fellelni egy magyarországi magángyűjteményben a pozsonyi Pázmány-magánkönyvtárból származó, 1987-ben regisztrált kötetet.³ Az utóbbi kötet (Abraham Bzovius, *Concionum dominicalium totius anni tom I–II*, Coloniae Agrippinae, A. Boetzerus, 1612) az időközben felszámolt nagybörzsönyi

¹ Vö. pl. BORSA Gedeon, *Magyarországi nyomdászattörténet XV–XVII. század*, in *Régi könyvek és kéziratok* (szerk. Pintér Márta; Budapest 1974) 85–96; új kiadása pl. *Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába* (szerk. Hargittay Emil; Universitas Könyvkiadó, Budapest 1996) 20–27.

² A legutóbb megjelent ilyen tartalmú dolgozat: KÁDÁR Zsófia, *Két ismeretlen társulati kisnyomtatvány a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltárából. Pótlás az RMNy-hez*, in *Magyar Könyvszemle* 129 (2013) 372–380.

³ LÁSZLÓ Mihály, *Pázmány Péter könyvtárának két kötete*, in *Magyar Könyvszemle* (1987) 221.

plébániai könyvtárból a váci Egyházmegyei Gyűjtemény „érintésével”,⁴ több, általam ismeretlen magánkézen „megfordulva” került mai őrzési helyére.⁵ A kötet keresésekor megnyílt előttem több féltve őrzött magángyűjtemény, s áttekinthettem néhány, a tudományos kutatás számára „anonim” magánkönyvtár anyagát – azt az ígéretet téve, hogy amire felfigyeltem, publikálhatom, de az őrzőhely és a tulajdonos megnevezése nélkül. Így lettem figyelmes több regisztrátlan régi magyarországi nyomtatványra, melyek közül bemutatásra kiválasztottam három nagyszombati áhítatirodalmi nyomtatványt.⁶

I. EGY XVII. SZÁZADI NAGYSZOMBATI NYOMTATVÁNY „EMLÉKEZETE” (1661)

Memoriale Pro Sancta Conversatione Jesu, Mariae, et Joseph a címe annak az egyleveles, recto és verso oldalán egyaránt nyomdadíszek felhasználásával bekeretezett, körülvágott imalapnak, mely egy, a XVII. században közkedvelt katolikus áhítati gyakorlatot örökít meg. A Szentcsalád (Jézus Krisztus, Szűz Mária és Szent József) tagjaival folytatott „szent társalgás”-ra (*sancta conversatio*) emlékeztető irat (*memoriale*) rectóján egy, a leírás szerint sokak által végzett imádkozási formula és annak gyakorlati „hasznossága” olvasható (1. kép). A versóra egy imádság (*oratio*) szövegét nyomtatták, melynek elmondása egyrészt elősegíti a korábban leírt áhítatgyakorlat Istentől való elfogadását, másrészt a megholtak lelkének gyors kiszabadulását a purgatóriumból. Végül – valószínűleg az áhítat közkedveltségének és elterjedtségének tanúsítására – feltüntették nem csupán a konkrét kiadás, hanem a szöveg-együttes korábbi kiadásainak megjelenési adatait is „*Impressum*” megjelöléssel. Eszerint ezt a bécsi 1679-ben megjelent nyomtatványt korábban Nagyszombatban (1661), Bécsben (1643) és első ízben 1638-ban Itáliában négy különböző városban (Nápoly, Catania, Messina és Palermo) jelentették meg (2. kép).

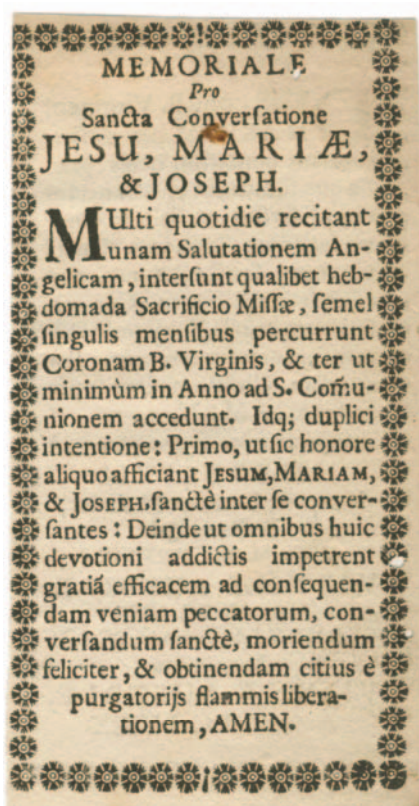
Ez az impresszum-együttes egy ma még példányból nem ismert nagyszombati nyomtatvány emlékét őrzi.⁷

⁴ A kötet több oldaláról sikertelenül próbálták meg eltávolítani a jól olvasható köriratú gyűjteményi pecsétet.

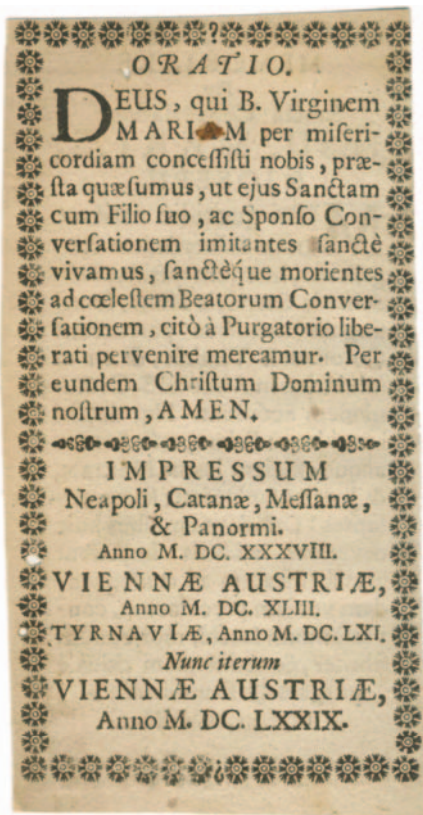
⁵ KNAPP ÉVA, *Pázmány Péter pozsonyi magánkönyvtárának kötetei a budapesti Egyetemi Könyvtárban, in Pázmány nyomában, tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére* (Mondat Kft., Vác 2013) 283–303, itt: 285.

⁶ A nyomtatványok nem találhatók meg ZELLIGER Alajos, *Pantheon Tyrnaviense* (Tyrnaviae 1931) című kiadványát a magyar és a szlovák nemzeti bibliográfia újabb tételeivel és válogatott adalékaival bővítő új kiadásban: *Ave Tyrnavia! Opera impressa Tyrnaviae Typis Academicis, 1648–1777* (szerk. Stephanus Käfer–Esther Kovács; vyd. Trnavskej univerzity v Trnave – SAV, Budapestini-Strigoni- Tyrnaviae 2013).

⁷ Helye van a *Régi Magyarországi Nyomtatványok. IV. 1656–1670* (szerk. P. Vásárhelyi Judit; Akadémiai Kiadó – OSzK, Budapest 2012) című bibliográfiában.

1. KÉP. *MEMORIALE PRO SANCTA CONVERSATIONE JESU, MARIÆ ET JOSEPH* (Impressum. Neapoli, Cataniae, Messanae et Panormi 1638 / Viennae Austriae 1643 / Tyrnaviae 1661 / Nunc iterum Viennae Austriae 1679) (1r)
 Imalap, instrukcióval
 a szent társalkodás áhítathoz

2. KÉP. *MEMORIALE PRO SANCTA CONVERSATIONE JESU, MARIÆ ET JOSEPH* (Impressum. Neapoli, Cataniae, Messanae et Panormi 1638 / Viennae Austriae 1643 / Tyrnaviae 1661 / Nunc iterum Viennae Austriae 1679) (1v) Imalap, Oratio Istenhez a szent társalkodás áhítat elfogadásáért és a purgatóriumból való azonnali szabadulásáért – az egyleveles nyomtatvány verzója a korábbi kiadásokat is felsoroló impressummal

II. A NAGYSZOMBATI BIBLIOTHECA CATECHETICA KIADVÁNY-SOROZAT EGY ISMERETLEN DARABJA (1745 KÖRÜL)

A müncheni jezsuiták könyvkiadó alapítványa⁸ mintájára a nagyszombati jezsuita kollégiumban megszervezett Bibliotheca Catechetica⁹ által kiadott nyomtatványok közé tartozik az a kétleveles, erősen körülvagott kisnyomtatvány, melynek címe *Monita S. Angeli Custodis Pro servanda Puritate* (Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica). Hasonló címen két további, eltérő impresszumú nyomtatványt tart számon a könyvészeti irodalom. Az Országos Széchényi Könyvtár Kisnyomtatványtárában őrzött példány kolofonból és kronosztichonból származó impresszuma „Tyrnaviae, typis Universitatis, 1745”;¹⁰ a Szlovákiában számba vett másik kiadás unikum példánya nyomdahelyet, nyomdát és nyomtatási időt nem tartalmaz.¹¹

Az újonnan regisztrált nyomtatvány kolofonból származó, évszámot nem tartalmazó impresszuma („Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica”) eltér a már könyvészetileg feltárt két másik kiadásétól, ugyanis ez a kisnyomtatvány nem tartalmaz kronosztichont és kolofonja a nyomdahely mellett nem a nyomdát, hanem a kiadványsorozatot nevezi meg. Lehetőség szerinti datálása az 1745-ben nyomtatott kiadás figyelembevételével: 1745 körül (3. kép). Az új kiadás további sajátossága a cím fölötti nyomdai díszekből összeállított fejléc és az egyes figyelmeztetések (*monita*) kezdőbetűjének kiemelése félkövér, nagyméretű betűkkel, melyek egymás után olvasva kiadják az abc betűsorát ’A’-tól ’Z’-ig (4. kép). A tisztaság megőrzését célzó utolsó őrangyali figyelmeztetés után rövid, fohászra emlékeztető *oratio* olvasható, szintén az Őrangyalhoz.

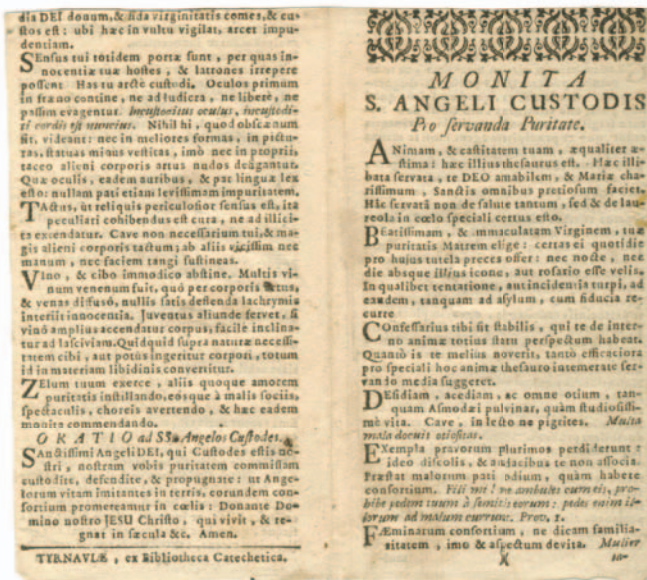
E három kiadás mellett, minden valószínűség szerint, előkerülhetnek még a *Monita S[ancti] Angeli Custodis Pro servanda Puritate* további kiadásai is, mivel ez és az ehhez hasonló tartalmú kiadványok alapvetően hozzátartoztak a jezsuita nevelés újkori eszköztárához.

⁸ BRÜCKNER, Wolfgang, *Zum Literaturangebot des Goldenen Almosens. Verifikations- und Beurteilungsprobleme*, in *Zeitschrift für bayerische Landesgeschichte* 47 (1984) 1/121–139.

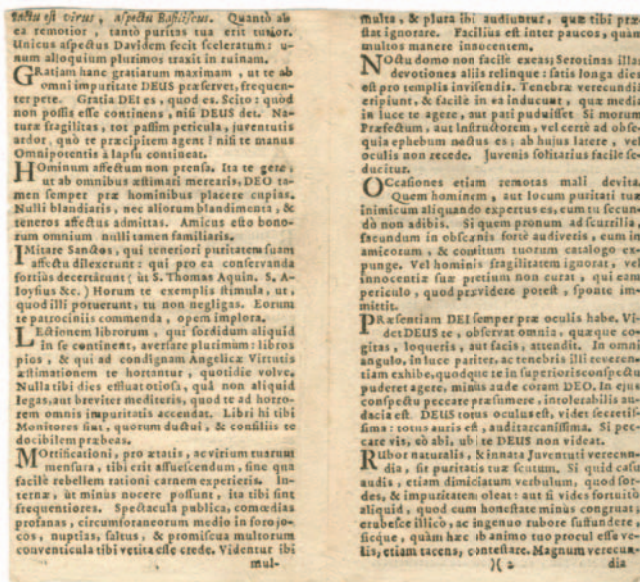
⁹ Hasonló könyvkiadó tevékenységet végzett katolikus hitvédelmi céllal a pozsonyi Szent Megváltóról elnevezett (Sanctus Salvator) jezsuita kollégiumban létrehozott Bibliotheca Polemico Catechetica (teljes neve: Bibliotheca Polemico Catechetica Societatis Jesu Posonii ad Sanctum Salvatorem).

¹⁰ *Magyarország bibliographiája 1712–1860. VII. Pótlások [...]* (OSzK, Budapest 1989) 341.

¹¹ *Bibliografia územne slovacikálnych tlačí 18. storičia I–VI* (red. Agáta Klimeková – Eva Augustínová – Janka Ondroušková; Martin 2008) [nr.] 6232; mindkét nyomtatványt lásd: *Ave Tyrnavia 1745/47–48*.

3. KÉP. *MONITA S[ANCTI] ANGELI CUSTODIS PRO SERVANDA PURITATE* (Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica [1745k.]) (1r, 2v)
Az imalap 1. oldala a címmel és a 4. oldal az impresszummal

4. KÉP. *MONITA S. ANGELI CUSTODIS PRO SERVANDA PURITATE* (Tyrnaviae, ex Bibliotheca Catechetica [1745k.]) (1v, 2r) Az imalap 2. és 3. oldala

III. KÍVÁNSÁG (KÉRELEM) AZ ANGYALI IFJÚHOZ, GONZÁGA SZENT ALAJOSHOZ (1758)

A harmadik eddig ismeretlen nagyszombati nyomtatványnak, egy kétleveles német nyelvű imalapnak nem találtam előzményét a könyvészeti irodalomban. A „Tyrnau, aus der Catech. Bibliot. S. J. A. 1758.” kolofonból származó impresszum szerint ez a nyomtatvány is beletartozik a nagyszombati jezsuita kolégiumban megszervezett Bibliotheca Catechetica alapítvány által kiadott sorozatba. Első oldalán egy, a nyomtatvány címévé emelhető *Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Jesu [...]* feliratú rézmetszet látható (5. kép). A jobbra lent szignált („*JC Winkler, Sc.*”) rézmetszetet egy Magyarország számára is dolgozó bécsi művész, Johann Christoph Winkler¹² készítette. Az ábrázolás a szent helyi tiszteletben részesített kultusképéről készült, melyet a bécsi jezsuiták Domus Professusában őriztek. A metszet egy letakart, rózsafüzéres, nyitott könyvön felfordított koronás asztal sarkára könyöklő jezsuita öltözetű fiatal szentet örökít meg. A mellén keresztbe tett kézzel álló Szent Alajos a jobb kezében tartott feszületre és nyíló liliomra tekint. Azaz ez a derékkép az 1726. december 31-én szentét avatott ifjút attribútumaival együtt ábrázolja.

5. KÉP. *ANGELICUS JUVENIS S. ALOYSIUS GONZAGA SOC. JESU [...]*
(Tyrnau, aus der Catech. Bibliot. S. J. 1758) (1r, 2v)
Az imalap 1. oldala rézmetszettel és a 4. oldal az impresszummal

¹² PATAKY Dénes, *A magyar rézmetszés története a XVI. századtól 1850-ig* (Közoktatásügyi Kiadóvállalat, Budapest 1951) 36; vö. KNAPP ÉVA, *Officium Rákócianum, az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai* (Borda Antikvárium, Budapest 2000).

A kép ovális barokk keretét öt puttó tartja, mindegyikük keze egy-egy, a szent tisztaságára utaló nyíló liliomot tart. A képet alulról tartó puttó kezében a liliomon kívül egy másik szimbólum is látható, egy lángoló szív (az Isten iránti szeretet jelképe). A képre metszett felirat a szent nevén kívül („*Angelicus Juvenis S. Aloysius Gonzaga Soc. Jesu*”) pontosan megnevezi a kultusz tárgy helyét („*Prout colitur in Domo professa S I. Vien.*”) is.

Ez az imalap egyrészt biztosította a bécsi kép ismeretének és tiszteletének magyarországi, nagyszombati terjesztését. Másrészt áhitati szövegeket tartalmaz, melyek elmondásával segítségért lehetett fordulni a szenthöz (6. kép). Az első szöveg kívánságot, kérelmet fogalmaz meg, melynek célja, hogy a szent tartsa távol az imádkozótól a bűnös szenvedélyt (*Laster*), segítse őt az ártatlanság (*Unschuld*) megőrzésében, és tegye lehetővé a szent példájának követését. Ezt követi a szent litániája, végül egy imádság. Az áhitati szövegeket XII. Kelemen pápa teljesbúcsú-engedélye követi, a búcsú elnyerésének Szent Alajos tiszteletéhez kötött feltételeivel.

Ez a kiadvány is egyrészt hozzátartozott a jezsuita nevelés újkori eszköztárához, másrészt becses, unikum példája a XVIII. századi magyarországi Gonzága Alajos-tiszteletnek,¹³ valamint a bécsi kultusz tárgy hazai ismeretének.

6. KÉP. *ANGELICUS JUVENIS S. ALOYSIUS GONZAGA SOC. JESU* [...] (Tyrnau, aus der Catech. Bibliot. S. J. 1758) (1v, 2r)
Az imalap 2. és 3. oldala

¹³ A szent magyarországi kultuszára vonatkozó ismert adatokat lásd: BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium I* (Szent István Társulat, Budapest 1977) 458–460.